

Aspecten van de Nederlandse bosbouwgeschiedenis in de periode 1850 - 1992

Bosgeschiedenis; een nieuw hoofdstuk

“Nederlanders zijn een volk van bosvernietigers.” Zo denken hele en halve leken maar al te vaak, ook zij die beter zouden kunnen weten. Wanneer wij naar de areaalontwikkeling in de 19e en 20e eeuw kijken zien we immers een heel ander beeld. De gegevens over de bosoppervlakte in Nederland in de 19e en 20e eeuw zijn niet altijd goed vergelijkbaar, al was het alleen maar wegens onderlinge definitieverschillen in de gebruikte statistieken. Staat 1 geeft enig idee van de ontwikkelingen. Hier is te zien dat in 150 jaar ongeveer 84 % uitbreiding van het gesloten bos is verwezenlijkt.

In een bronnen- en literatuuronderzoek is gezocht naar antwoorden op de volgende vragen:

– wat waren de bosbouwkundige opvattingen in de onderzochte periode?

– wat was daarnaast de bosbouwpraktijk?

Dat onderzoek heeft tot een periodisering geleid. Het meest opvallende is dat de bosbouwkundige opvattingen sneller en vaker lijken te veranderen dan de praktijk. Daarbij komt een aantal thema's weliswaar voortdurend terug, maar dan toch met wisselende hoofdaccenten.

De praktijk lijkt niet alleen door de bosbouwkundige opvattingen gestuurd te worden maar ook door de heersende teeltkundige mogelijkheden. Ook de maatschappelijke wensen en koopkracht zijn van grote invloed.

Het epos van de bosuitbreiding

De bosuitbreiding van de 19e en 20e eeuw is een bijna niet-voorstelbare inspanning geweest. Per saldo zijn 142 000 ha verworven, ingericht en beheerd, dat is ruim 945 ha/jaar! En dan nog heeft de uitbreiding soms jarenlang bijna stil gestaan, dus is de inspanning in de andere perioden nog veel groter geweest. Bij de Evaluatie Meerjarenplan Bosbouw heeft het veel moeite gekost om voor het heden 1 000 ha/jaar bebossing te halen, en dan is dat nog grotendeels in Flevoland.

Al die hectares zijn eens aangekocht, gewaterpast, ontwaterd en ontsloten. Er is getheoretiseerd en ervaring opgedaan, gestudeerd en onderzocht. Er zijn budgetten opgesteld en goedgekeurd, bebossingsplannen zijn gemaakt. Er is arbeid georganiseerd en geschoold. Het zaad en plantsoen is beschikbaar gemaakt. Er is gespit, tot soms

meer dan een meter diep, met stoom- of ossenploegen, vaker nog met de hand. Er is daadwerkelijk bebost, ingeboet, gezuiverd en gedund. Er is geplagd en gewied, vee geweerd en wildschade bestreden. Er is een markt gevonden voor bijproducten, voor pink-dikke stammetjes en voor dikker hout.

Kortom, er is een heroïsch werk verricht. En hoe komt dat verhaal, dat epos tot uiting in de literatuur? Vrijwel alleen tussen de regels door.

Ik kan u dus dit epos niet geven, helaas.

Accenten in opvattingen en praktijk

Bij de analyse van opvattingen en praktijk van de bosbouwwereld in Nederland in de periode van 1850 tot heden zijn verschillende perioden te onderscheiden (Staat 2).

Het valt op dat vrijwel alle opvattingen die wij nu kennen over de verhouding tussen bos enerzijds

STAAT 1. Globale ontwikkeling van het Nederlandse bosareaal sinds 1830, hoofdzakelijk naar Fernhout 1988.

± 1830 ca.	50 000 ha gesloten bos(?) (Gabor, 1991)
± 1833	169 027 ha gesloten bos(?) (Blink, 1929 in Fernhout, 1988)
± 1983	310 858 ha gesloten bos (Vierde Bosstatistiek, 1985) 334 858 ha gesloten bos + andere bosvormen (idem)

en maatschappij, houtvoorziening, rendement, natuur- en landschapsschoon en milieu anderzijds vanaf het begin van onze periode een rol hebben gespeeld.

Het accent is steeds weer wisselend, maar de produktiviteit en de geldopbrengst zijn een permanent bestanddeel van de overwegingen.

In de bosbouwpraktijk zien we de aanpak verschuiven: van ontginningstechnisch en landbouwachtig hortend naar meer natuurvolgend, 'naturgemäss', Pro-Silva-achtig.

Ik heb sterk de indruk dat de opvattingen meezwenken met het intellectuele klimaat en de maatschappelijke omstandigheden. Maar extreme opvattingen worden gedempt door kennis van de praktijk.

De praktijk lijkt vooral beïnvloed te worden door enerzijds de kortere-termijn-vragen uit de omgeving en door anderzijds de teeltkundige mogelijkheden. Die laatste hangen weer af van de ontwikkeling van groeiplaats en bos in hun onderlinge samenhang en van de vorderingen in kennis en organisatie.

De periode 1800 - 1888

In het verdere verleden was het niet ongewoon dat een vorst of andere bestuurder zijn land vooral beschouwde als een onderneming die hij zo kon beheren dat het hem een goed inkomen ver-

schaftte. Maar al vóór 1800 was het gebruikelijker geworden dat de regeerder streefde naar welvaart voor zijn onderdanen. In de 19e eeuw was de dominante opvatting dat men dat bereikte door de economie zoveel mogelijk in handen te leggen van het particuliere initiatief. De staat was meer, in moderne termen, voorwaardenscheppend. Die zorgde daartoe voor veilige grenzen, voor een zorgvuldige rechtspleging, voor bepaalde openbare werken en, zelden zo uitgesproken maar toch voelbaar, voor lage belastingen door middel van een zuinig beheer.

In dit geheel paste in Nederland dat de grote arealen domeingrond - staatseigendom van woeste gronden en bossen - wer-

den verkocht. Hier was de geldbehoefte van de staat niet vreemd aan, maar de ideologie van de privatisering was dominant.

Men streefde in 19-eeuws Nederland niet alleen naar privatisering van domeingronden maar ook van marken en maalschappen. Dat culmineert in de verdelingen ingevolge de Markewet 1866.

Sommige marken en maalschappen verkochten hun grond. Dat leidde soms tot aankoop door één of enkele geïnteresseerden in grootgrondbezit, en dan meestal tot (gedeeltelijke) bebossing. Veel vaker verdeelden de gerechtigden de gemene terreinen. Daaruit vloeide een versnippering voort die wel tot ontginning, maar niet vaak tot bebossing leidde. Een enkele maalschap werd omgezet in een vennootschap en ontsnapte zo aan versnippering.

Men kan zich niet aan de indruk onttrekken dat er een veelheid motieven meespeelden bij de particuliere bebossers. Men rekende, vaak terecht, op een positief beheerssaldo op termijn van enige jaren en op vermogenswinst na langere tijd. Een lommerrijke buitenplaats bracht allicht meer op dan een heideveld.

Overmaat aan bronnen

Geschiedenisbeoefening van het nabije verleden heeft nogal wat andere karakteristieken dan die van het verdere verleden.

Ten eerste is er meestal niet een tekort aan bronnen maar juist een overmaat. En de bronnen bestrijken werkveld niet zo fragmentarisch als voor oudere geschiedenis maar al te vaak het geval is. Hoewel? Wanneer je echt het fijne wil weten van het één of ander, dan valt de compleetheid van dossiers vaak tegen.

En zolang je je interesseert voor datgene waar de tijdgenoten zich voor interesseerden kun je een behoorlijk compleet beeld krijgen. Maar de nazaten willen vaak dingen weten en begrijpen die bij de mensen van die tijd niet eens opkwamen om op te schrijven.

Ten tweede zijn veel aspecten nog niet door de tijdzeef naar werkelijke belangrijkheid gegaan. Het valt niet mee om te bepalen wat nou écht van belang is geweest, sub specie saeculorum.

Maar de activiteiten van Schober c.s. (Schovenhorst), Buys Ballot (Welna), de families Van der Borch, Van Rijckevorsel, Van Pallandt, De Beaufort en vele anderen lijken toch meer door andere motieven beheerst te worden. Te denken valt daarbij aan jacht, een aantrekkelijke woonomgeving, de wil om iets aan werkgelegenheid te bieden in de streek, het gevoel iets duurzaam en goeds te doen in deze wereld, maar vooral ook het plezier in ontginnen en in bos, natuur en landschap.

Bij het goede dat uit bijvoorbeeld bos zou kunnen voortvloeien kan men denken aan de onderkende invloeden van bos op het regionale klimaat ('gezonde lucht'), zandvestuivingen, waterhuishouding, etcetera. Maar ook de voorziening van de maatschappij met nuttige producten kan een goede taak zijn, en werd ook wel als zodanig gevoeld.

Dat men bij dat alles uitzicht had op een zeker rendement was wel weer meer dan alleen maar een prettige bijkomstigheid. Eerst ging het vaak om eikehakhout. Later was de afzetkans als mijnhout meestal dominant in de investeringsbeslissing. En daar-

voor was het weer nodig dat er een spoorbaan in de buurt lag. De heidegebruikers, dat wil zeggen de dorpingen, verzetten zich meestal tegen de ontginning van woeste gronden. Zij hadden immers de graasgronden nodig voor mestproductie en voor andere produkten.

Sprekend voor dit verzet is het geval van de domeinverkopen aan gemeenten op voorwaarde dat de woeste gronden ter ontginning verdeeld zouden worden. De betrokken regeling verzag niet in een datum waarvoor een en ander uitgevoerd moest zijn. De ontginningsvoorwaarde bleef een dode letter.

Soms werd de verdeling afgedwongen maar bleven de verdeelde gronden nog geruime tijd gemeenschappelijk als woeste grond in gebruik. Ten zuiden van Rolde vindt men nog een geer in de verkaveling ten gevolge van deze imaginair bedoelde verdeling.

In de loop van de 19e eeuw komt steeds meer veevoer en mest van elders en de grotere boeren verliezen geleidelijk hun belang bij de woeste gronden. Het verzet tegen ontginning beperkt zich navenant steeds meer tot de landlozen en de bijna-landlozen

in de dorpsgemeenschappen, tot de onderkant van de samenleving dus.

In bospolitieke zin overheerste, dunkt me, de ideologie van het privé-bezit.

Gedurende lange tijd in de 19e eeuw was het Haagse Bos het enige staatsbos in Nederland. In de Handelingen van ons Parlement vindt men onder het lemma 'bos' behalve over Indië vrijwel alleen discussies over het Haagse Bos. Achteraf hebben die soms een gemakelijk karakter.

Kamerlid Gevers Deynoot bijvoorbeeld vindt in 1860 dat het Haagse Bos een bos moet blijven en geen park worden zoals de Haarlemmer Hout dat zou zijn. Verder verwijt hij de Minister van Financiën dat die stormschades niet laat opruimen. De Minister antwoordt dan dat hij het bos nu juist als een echt bos behandelt, als een "Urwald". Zijn argument lijkt echter meer ingegeven door zuinigheid dan door natuurbesef. In 1883 ziet Minister Grobbee zich onder druk gezet over een voorgenomen velling. Hij gaat dan met twee ambtenaren en een extern adviseur, Zoicher jr., als minister persoonlijk 'boom voor boom' onderzoeken of die niet gehandhaafd kan blijven. Ik verheug mij op het beeld van zo'n inspectie door minister Bokman met de directeur en de opzichter van het Staatsbosbeheer in gezelschap van de heer Van der Meiden.

Al met al blijkt uit de besprekingen dat ook toen al de discussie geld / natuurschoon / recreatiepark / echte natuur met verve, met kennis van zaken (veel politici waren landeigenaar!) en met vertrouwd aandoende argumenten gevoerd werd.

De praktijk werd beheerst door het ontginningsdenken: "Hoe krijg ik enegerlei opstand aan het groeien" (naar Westra, 1992).

De periode 1888 - 1917

In 1888 wordt de Nederlandsche Heidemaatschappij opgericht. Dat is een markant punt in de groeiende behoefte aan ontginningsactiviteit en aan professionaliteit.

Al geruime tijd stond de praktische houtteelt op een aanvaardbaar tot hoog niveau. De gerichte en systematische kennisvermeerdering en kennisverbreiding komen geleidelijk op gang. Vanaf circa 1871 werden Indische houtvesters opgeleid in Duitsland en vanaf 1883 waren er in Nederland opleidingen met houtteelt in het aangeboden pakket. In beperkte kring beschikte men over kennis uit buitenlandse en binnenlandse bosbouwliteratuur. Het Tijdschrift der Nederlandsche Heidemaatschappij, vanaf 1889, leverde een stroom aan kennis en beschouwingen over de bosbouw. De medewerkers van de Heidemaatschappij traden op als adviseur en rentmeester.

De oprichting van de Heidemaatschappij en de opleidingen waren belangrijke stappen op de weg van institutionalisering van de bosbouw in Nederland. In 1899 kwam daar nog de oprichting van het Staatsbosbeheer bij. Vanaf dan is er sprake van staatsbemoeienis met het bos. Niet de heide-ontginning werd de allereerste taak van het Staatsbosbeheer, maar het vastleggen van stuifzanden. Dat is maar een graadueel verschil, maar toch ... Vooral gemeenten hanteren ontginning en bosaanleg al als een middel tot werkverschaffing.

Natuur en landschap vinden in 1909 hun eerste instituut in de Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten in Nederland. Daarmee wordt ook de zorg om natuur- en landschapsschoon tot een thema in de maatschappelijke discussie om het bos.

Het onderwijs en onderzoek in de

bosbouw groeien in breedte en diepte: de voorgangers van de Landbouwniversiteit, Heidemij-opleidingen, en, na de Eerste Wereldoorlog, een bosbouwproefstation.

Studiewerkplan

Gesteld voor een berg aan literatuur en dossiers wilden uw auteur en de studente I. Brusse de volgende vragen zo goed mogelijk beantwoorden:

- Waartoe wilde men bos aanleggen en beheren?
- Hoe wilde men de arealen verkrijgen?
- Welke kwaliteitseisen stelde men aan teelt en inrichting?
- Wat kwam er in de praktijk van die opvattingen terecht?
- Welke kennis bezat men, welke scholing was er, wat werd er gedoceerd?
- Als curiositeit eventueel: wat was de invloed van de Indische oriëntatie van bijvoorbeeld de Wageningse opleiding?

Dit was teveel ineens. In het studiewerkplan werd dit zo samengevat:

- Wat waren de bosbouwkundige opvattingen in die tijden?
- Wat was de praktijk van de bosbouw?

De geschriften die we aantreffen over algemene bosbouwgeschiedenis in de periode na 1850 zijn meestal het werk van ontwikkelde bosbouwers die de historische achtergronden niet willen verwaarlozen. Het resultaat is vaak dat de eigen opvattingen de interpretatie van gegevens sterk kleuren.

Zo schreef men vroeger veelal over het heidegebruik als rooibouw, modern gezegd: niet-duurzaam gebruik. Dat was dan wel waar, maar je treft geen begrip aan voor de dwangpositie waarin de mest-schaarste de boeren hield. Van Oosten Slingeland heeft het systeem heide/begrazing/mestwinning/es uitgezocht in verband met de Sijsselt, en sindsdien kunnen wij het oudere idee van heidegebruik als domme rooibouw interpreteren als een 'opvatting'. Deze opvatting leidde echter wel tot een decennia-durende druk om hei tot bos en landbouwgrond te ontginnen. Pas toen er meer mest van elders beschikbaar kwam volgde ontginnings-'praktijk'.

We zien hier onderzoekstechnisch een steeds terugkomend verschijnsel: uit de manier waarop onderwerpen behandeld worden leert men minstens evenveel over de bosbouwopvattingen als door de letterlijke betekenis van de teksten te bestuderen.

Voor het vaststellen van de praktijk geldt deels iets dergelijks. Uit het feit dat men in wetenschappelijke voorlichtende artikelen decennia-lang pleit voor hoogdunning moet wel geconcludeerd worden dat de weerbarstige praktijk de laagdunning halsstarrig bleef toepassen.

Derhalve moesten wij naast een inhoudelijke kennisname van onze bronnen ook een fenomenologische benadering toepassen. Dit tussen de regels door lezen leidt enerzijds tot subjectieve interpretaties. Maar anderzijds is het soms slechts quasi-objectief om alleen in te gaan op de letter van de inhoud. En het doet de werkelijkheid evenzeer geweld aan als verwaarlozing van de objectieve inhoud.

Literatuurverwijzingen

Voor de periode 1848 - 1900 zijn de Handelingen van ons parlement doorgenomen sub voce 'bos' en ook 'bosbouw'. Aan 'ontginning', 'markeverdeling', 'woeste grond', 'heide' en 'zandverstuiving' zijn we helaas niet toegekomen. Verder hebben wij steekproefsgewijs jaargangen van het Tijdschrift der Nederlandsche Heidemaatschappij, later Heidemij Tijdschrift, van 1889 tot 1950 doorgenomen, inhoudelijk en fenomenologisch. Het Nederlands Bosbouw tijdschrift is ook zo bemonsterd, van 1927 tot 1975. Verder zijn beheerders en oud-beheerders geïnterviewd over hun ervaringen in de jongste geschiedenis en opvattingen inzake het verleden.

Daarnaast zijn er rapporten uit ACHO-lijst doorgenomen en enige verspreide literatuur.

Voor literatuurverwijzingen kunt u te zijner tijd terecht in de scriptie van I. Brusse.

Het ontginningsdenken en het ontginnen gaan door, maar met het optreden van Van Schermbeek in Breda en in Wageningen breekt ook breder het concept door van: 'Bos moet meer zijn dan een terrein met boomgewas; een echt bos is een levensgemeenschap met een grote structuur en rijkdom'. In die opvatting kwamen het Duits-Zwitserse denken en de tropische ervaring van Van Schermbeek bij elkaar. Ook de successie-opvatting 'Wij moeten eerst weer een gezonde bosbodem maken. Na één of meer generaties simpel bos kunnen we pas weer uitkomen bij het natuurlijke woud' treedt op. In de 19e eeuw kwam je dat argument

eerder tegen in de vorm dat een generatie bos de grond weer geschikt kon maken voor landbouw. De leerlingen van Van Schermbeek komen niet onmiddellijk in doorslaggevende functies terecht en krijgen in de praktijk ook nog eens te maken met de moeizame taak van het ontginnen. Gesteld voor de praktijk van aanleg en geldkrapte willen hooggestemde idealen nog wel eens verdampen.

Een aaneenschakeling van bijdragereregelingen en initiatieven culmineerde tijdens WO I in de Nood Boschwet 1917. Deze leidde tot kapverboden (60 van de 100 gevallen wegens natuurschoon!) en maakte houtvoorziening mogelijk. Het was een echte crisisregeling die in 1922 door een normale Boschwet werd vervangen. Toch markeert de Noodboschwet de toename van de overheidsinvloed in de bosbouw.

De periode 1917 - 1945

In de eerste tijd van deze periode lijken de professionele ontginners, beheerders en adviseurs uit de bosbouw in de praktijk weer sterk gedomineerd te worden door een 'rationele' mentaliteit. Maar vooral particulieren en ook wel gemeenten willen aantrekkelijke landgoederen en parkachtige terreinen scheppen. Daarbij hebben zij adviseurs als Springer, Poortman en anderen afkomstig uit de tuin- en landschapsarchitectuur. Maar zij laten zich ook beïnvloeden door efficiëntie-aspecten van de 'rationelen'.

De zeer hoge inkomens en vermogens raken onder druk, onder andere van belastingen door een algehele groei van overheidsactiviteiten en -bemoeienis. Daar staat een groeiende groep van iets minder rijken tegenover. Het verkavelen van bossen en landgoederen tot villawijken en -par-

ken is daardoor een lucratieve verleiding. Nieuwe erg-rijken stichten toch weer landgoederen, vooral voor jachtdoeleinden maar ook om veel andere redenen die lang niet altijd direct met het doen van uitstekende investeringen te maken hebben.

De Nood Boschwet wordt afgelost door de Boschwet 1922. Deze onthoudt zich zo veel mogelijk van het ingrijpen in de private eigendom.

Er was in de hele sector een streven naar bevordering van 'goed bosbeheer'. Kennelijk dacht men daar bij aan een bedrijfsmatige benadering. Maar anderzijds was er steeds weer oog voor de andere dan commerciële aspecten van bos. Een maatschappelijk aanvaarde synthese werd niet gevonden, ook al treft men steeds weer stellingen aan dat een 'goedgeleid bosbedrijf wel degelijk natuurschoon' oplevert - het Staatsbosbeheer voert al een poster-actie van die strekking!

In 1928 geeft de Nederlandsche Bosbouw Vereeniging een persbericht uit naar aanleiding van een publiciteitsactie uit gezaghebbende natuur- en landschapshoek. Dit persbericht zou thans, na modernisering van spelling en terminologie, zo weer uitgegeven kunnen worden. Naast het houttekort spelen natuurgenot, invloed op het toerisme, kwaliteit van lokaal klimaat, water en lucht, werkgelegenheid hun rol. Natuur, bos en landschap zijn verwante sectoren. Zij kunnen beter 'samen vechten' tegen de gemeenschappelijke bedreigingen, in plaats van dat zij 'samen vechten', zo zegt dit persbericht.

Illustratief voor de worsteling met de verhouding commercieel / multifunctioneel is ook de gang van zaken rond het Staatsbosbeheer / Staatsbosbedrijf. In 1921

werd het Staatsbosbeheer aangewezen als staatsbedrijf met een commerciële boekhouding en afrekening. De bedoeling was dat het meer volgens de markt en saldobewust zou gaan werken. Het bleek niet wel doenlijk de feitelijke functievervulling van de staatsbossen recht te doen door middel van een commerciële verslaglegging. De uitgaven in de bosbouw leidden deels tot inkomsten en idealiter deels tot waardevermeerdering op de balans; maar deze waardevermeerdering bleek niet voldoende objectief meetbaar te zijn. Na 2 1/2 jaar werd het SBB weer een 'dienst'. Die ging zich verantwoorden door naast een overzicht van de uitgaven en inkomsten een berekend verslag van bosaanleg, beheer en andere activiteiten te geven. Een passende kanttekening is misschien dat de boekhouding ook bemoeilijkt werd doordat niet alleen het bosbeheer multifunctioneel was, maar ook de taak van het SBB: naast aanleg en beheer was er de voorlichting en de uitvoering van regelingen en wetten.

Ook de Heidemij en andere ondernemingen droegen bij aan kennisverbreiding en voorlichting. Het onderzoek en het onderwijs op meerdere niveaus bloeiden binnen de grenzen die de tussenoorlogse maatschappij bood.

De bedrijfsresultaten, laag door de aard van de bosbouw en vooral de aard van de bossen - eerste ontginningsgeneratie en natuurschoonrijke landgoederen - gaven aanleiding tot helpende wetgeving en regelingen (vrijstelling IB in 1926 en NSW 1928). Het is duidelijk: de particuliere en semi-particuliere bosbouw krijgen het moeilijk, maar op hun maatschappelijke bijdrage wordt wel degelijk prijs gesteld.

In de overheids sfeer was de bosbouw daarentegen een groeisector. Niet omdat bosbouw door de overheid betere bedrijfsresultaten of meer natuur of recreatieruimte zou leveren dan particuliere bosbouw, maar omdat er behoefte was aan werkverschaffingsobjecten. Er is zeer veel gezwoegd en uitgegeven voor ontginning tot bos.

In de late jaren 20 en de jaren 30 komt het natuurvolgende denken weer meer op, na de door mij veronderstelde commerciële en rationele periode volgend op de Eerste Wereldoorlog. Ik denk dat daar een hele reeks verklaringen voor is.

Ten eerste zal de herinnering aan de schaarste van de Wereldoorlog wat zijn weggeëbd.

Verder zag de bosbouw wereld zelf bos als een vorm van natuur. Veel bosbouwers begonnen aan hun vak uit natuurliefde. Zij waren veldbiologisch redelijk onderlegd uit hobby en via hun opleiding. De nieuwe wetenschap van de plantensociologie/vegetatiekunde sloot mooi aan bij het denken in bosstructuren en successie dat sinds Van Schermbeek de opvattingen beheerste. Leerlingen van hem begonnen invloedrijke plaatsen te bezetten. Zo werd Jager Gerlings in 1933 de eerste hoogleraar in de Nederlandse bosbouw die niet als Indisch houtvester begonnen was maar altijd in Nederland gewerkt had. Hij was echt een opvolger in de geest van Van Schermbeek. Ook uit het buitenland (Erdmann) kwamen vergelijkbare ervaringen en opvattingen. Ook reizen voor houthandel, studie en plezier brachten de bosbouwers in contact zoal niet met oerbos dan toch met natuurbos en rijkgestructureerd cultuurbos in oudere en rijkere bosgebieden.

Een emotioneel verzet tegen het overheersen van een rationa-

listische en materialistische instelling was wijd verbreid onder intellectuelen en elders in de maatschappij: een denken in organische termen over bos, de natuurmanifestatie bij uitstek, paste daar goed bij.

Bovendien werd men geconfronteerd met problemen in oudere ontginningen die meestal op rationele basis waren uitgevoerd. Oplossingen werden soms gezocht en gevonden in het geleidelijk oplossen van monocultures en gelijkjarigheid.

Maar vergis u niet, zoals de geïnteresseerde leek W.L. Leclercq het ongeveer zegt in zijn actiegericht boek 'Bomenspiegel voor de wandelaar': de houtvesters onderschrijven de theorie wel, ze wéten wel hoe het moet, maar ze dóen in de praktijk nog te vaak iets anders.

Veel heidebebossingen in het Drentse werden volgens de nieuwere opvattingen uitgevoerd, in Zeist werd op een toevallige situatie-ingespeeld met groepenverjonging, bij particulieren en elders voerde men wel eens een natuurvolgend beheer, maar de grote massa van de bosbouw-aanpak was toch nog behoorlijk traditioneel.

De heer Woltersen vertelde de volgende anecdote. Hij toonde zijn chef in zijn eerste Indische teakplantage vol trots zijn gemengde cultures op 'natuurgemasse' basis. De chef zag er echter niets in (geen opdracht toe gegeven? te duur? onzinnige nieuwlichterij?) en liet hem er alle niet-teakplanten weer uittrekken. De maatschappelijke, psychologische, commerciële en teeltkundige situatie is vrijwel altijd lastiger dan de immer sluitende theorie.

Aardig is ook dat men twee denkwerelden (aanleg is mensenwerk en dus kunstmatig, en bos moet natuurvolgend zijn) combineerde, misschien deels ook nog on-

der invloed van de landschaps-architecten die merendeels uit de kwekerijwereld voortkwamen; dezen waren helemaal gewend om met exoten en met kunstmatige mengingen te werken. Zo zijn de landschappelijke elementen langs de Twenthekanalen in de jaren 30 aangelegd als quasi-spontane en goed-zelfredzame beplantingen, maar met een rijk exoten-aandeel in het 'vervangingsgezelschap'.

De Tweede Wereldoorlog bracht een aantal tijdelijke overheidsregelingen voor de bosbouw. Naast de problemen van iederéén in de oorlog moeten behalve bosbeschadigingen van allerlei aard vooral de soms enorme houtvorderingen genoemd worden. Deze ontwrichtten de bosbedrijfsvoering en zetten de bos-

Nog studie genoeg

Helaas zijn wij niet meer toegekomen aan een confrontatie van de in verschillende perioden optredende bosbouwkundige praktijk en opvattingen met de fysiognomische bostypen van Van de Wijngaard. De ontginning als rationeel economische activiteit geeft een heel andere bosopzet dan de inrichting van een landgoed op rijkere gronden. En dat type landgoed wijkt ongetwijfeld weer af van een modern jachtlandgoed zoals de Noorderheide of de Hoge Veluwe. Er is nog studie genoeg te doen! De resultaten zouden bij de lange-termijn-planning een rol kunnen spelen. Want de uiterlijke verschijningsvorm is niet alleen een ecologische indicator, waarvoor die tot heden wordt gebruikt, maar ook een cultuurhistorische waarde.

ontwikkeling weer ver terug op de weg van pioniersituatie naar geschiktheid voor verfijnder vormen van opstandsbehandeling en bosverjonging.

Van 1943 tot 1948 gold het Besluit Staatstoezicht Bossen 1943. Dat Besluit schoof formeel de hele boswetgeving terzijde. Maar toch heb ik de sterke indruk dat anderszids juist sprake was van veel staatsbemoeienis.

In de steden van Holland, en in mindere mate overal in het land, werd men geconfronteerd met brandstofgebrek. Overal was dientengevolge sprake van houtroof: in straatbeplantingen, in parken en in bossen. Voor het functioneren van die beplantingen na de oorlog was dat vaak desastreus. Maar een neveneffect was dat de bevolking zich bewust werd van een belangrijke functie van bos en boom.

De periode 1945 - 1960

De oorlog had de Nederlandse bevolking blootgesteld aan een snelle verarming en aan schaarste van eerste levensbehoeften, deels tot aan stervens toe.

Er heerste in de periode van wederopbouw dan ook een mentaliteit van 'nooit meer schaarste'. Landbouw en bosbouw moesten productie leveren, of minstens een strategische reserve kunnen vormen voor overbrugging van incidentele schaarsten.

Dit productie-denken was de bosbouwers toch al niet vreemd. De meesten handhaafden de theorie van menging, humusbeïnvloeding, op weg zijn naar een uitkapbos-achtige bostoestand, etcetera. Een mooi voorbeeld daarvan is het standaardwerk "De Houtteelt" van Houtzagers. Dit streven naar hoge productie in m³'s uitgedrukt gaf een enorme stimulans aan het gebruik van meereisende naaldboomsoorten. Nu was er altijd al met exoten geëxperimenteerd en gewerkt,

maar nu begon de grootscheepse toepassing pas echt.

De combinatie van produktiestreven met natuurvolgend werken bouwde op het idee dat bosbouwers opstanden zouden kunnen ontwerpen als plaatsverangers van natuurlijke bosgezelschappen. Dat viel praktisch niet mee. Ik heb bijvoorbeeld heel wat opstanden gezien uit de jaren 40 en 50 van lariks met daaronder de resten van een douglasaanplant. Kennelijk had men indertijd gehoopt dat of de lariks en douglas gelijk op zouden groeien, of de lariks als voorcultuur zou kunnen dienen voor de douglas. Achteraf jammer van al het geld en al de aandacht die in de douglas gestopt was.

Door het gelukken van de wederopbouw begint de welvaart weer echt te groeien. Daar komt vervolgens een inkomensnivellering overheen. Die nivellering heeft twee hier relevante effecten.

Ten eerste groeien de kosten van arbeid veel sneller dan de houtprijzen en dat zet de opbrengsten van de bosbouw geleidelijk aan onder druk. Niettemin behoren de jaren 50 tot de betere perioden voor bosbezit.

Het tweede gevolg was een brede toename van vrije tijd en van geld om van die vrije tijd te genieten. Er ontstond een groot recreatief medegebruik van bossen, en een groeiende druk om afgesloten bossen open te stellen. De kiemen werden gelegd voor actiegroepen ter veiligstelling van de natuur. Tegen het einde van de deze periode wordt openluchtrecreatie bij de overheid een formeel en intensief nagestreefd beleidsdoel voor de bosbouw.

De oorlog had ook een versneling te weeg gebracht in de afbraak van het standenkarakter van de Nederlandse maatschap-

pij. In een stuk van het Staatsbosbeheer trof ik eens de zinsnede aan dat men het doel had in de bosbouw 'goede werkgelegenheid' te bieden. Voor de Wereldoorlog volstond men met 'werkgelegenheid' zondermeer. Hier was weer een samenhang met een andere ontwikkeling. De dure arbeid maakte het urgent streng te letten op de efficiency van de bosarbeid. Vooral dat gaf aanleiding tot arbeidsrationalisatie: doeltreffend en gezond werken met uitgekiend gereedschap. Dat, en de opkomst van bestrijdingsmiddelen, vergrootte de behoefte aan gespecialiseerd en goed opgeleid personeel. Men kon dat niet zo maar uit het slinkend aanbod van seizoensarbeid selecteren. Bosarbeid moest een kwaliteitsberoep worden.

Een ander gevolg van de maatschappijverandering was de instelling van het Boschap in 1954. Dit kreeg een aantal wetgevende taken, uitgeoefend door werkgevers en werknemers samen.

In 1949 kwam de Bodemproductiebeschikking 1949 Bosbouw en Houtteelt. Die werkte met een kapverbod en ontheffingen daarvan. Deze regeling werd geleidelijk verlicht zodat het staatsingrijpen in de private eigendom weer lichter werd. Als aangenamer staatsbemoeyenis konden enige subsidiemogelijkheden, bijvoorbeeld op de omzetting van hakhout in opgaand bos, beschouwd worden.

Internationaal werd op Wereldbosbouwcongres van Seattle in 1960 het 'multiple use principle' geproclameerd. De vakwereld onderkende hiermee dat bosbouw niet simpelweg kon volstaan met de kielzogtheorie "laat ons nou maar hout produceren dan volgen de mooie andere bosfuncties automatisch in het

STAAT 2 .

Een overzicht van circa 1800 tot 1992.

1800 - 1888

Van begin 19e eeuw tot de oprichting van de Heidemij.

Thema's opvattingen:

Nadruk op het particuliere initiatief; productief maken van woeste grond en erosiebestrijding dominant; werkgelegenheid als argument.

Thema's praktijk:

Privatisering van domein- en markegronden; verzet van heidegebruikers tegen verdeling en bebossing van woeste grond; vraag naar mijnhout en transport door opkomst van het spoor.

1888 - 1917

Tot de Noodboschwet 1917.

Thema's algemeen:

professionalisering; institutionalisering.

Thema's opvattingen:

ontginnen zet door; vraag om staatsbemoeyenis komt op; zorg om natuur- en landschapsschoon; in de tweede helft: 'naturgemäss' denken.

Thema's praktijk:

ontginnen gaat door; ontginningswerkwijze zet door.

1917 - 1945

Tot nieuwe start na WO II.

Thema's algemeen:

wetgeving; particuliere bosbouw krijgt het moeilijk.

Thema's opvattingen:

staat en anderen naast elkaar in bosbouw; werkgelegenheid als bosfunctie zeer belangrijk; eerst weer dominantie van ontginningsdenken, later komt 'naturgemäss' weer op.

Thema's praktijk:

onderzoek en voorlichting groeien; professionaliteit groeit; werken volgens ontginningmethoden gaat door, maar ook serieuze pogingen tot 'naturgemässe' praktijk.

1945 - 1960

Tot Wereldbosbouwcongres Seattle, multiple-use-principle, 1960.

Thema's opvattingen:

produktiedenken domineert (wederopbouw, "nooit meer houtschaarste") bij deels natuurvolgende theorie over methode; openluchtrecreatie als medesturende factor komt op.

Thema's praktijk:

arbeidsrationalisatie; gebruik bestrijdingsmiddelen komt op; groot-scheeps gebruik van (nieuwere) exoten; gemengde aanleg van opstanden, onderzaailingen etcetera; enige subsidies voor particulieren.

1960 - heden

Thema's algemeen:

politisering, subsidiëring, bureaucratisering; deprivatisering; milieuproblematiek: vitaliteit, O₂/CO₂-functie.

Thema's opvattingen:

multifunctionaliteit, later met zwaar accent op natuurfunctie.

Thema's praktijk:

mechanisatie, later vooral extensivering van bodembewerking, opstandsbehandeling, bestrijdingsmiddelengebruik; bos zoekt de stad op; natuurvolgend werken lijkt door te zetten

kielzog". De vertaling van dit beginsel naar de praktijk is, zeker in Nederland, wel al veelbelovend aangepakt maar nog steeds niet doorslaggevend opgelost. Niettemin markeert de omhelzing van dit beginsel de scheiding tussen de wederopbouw-periode en de jongste tijd.

De periode na 1960

De praktijk ziet in de jaren 60 de arbeidsrationalisatie ingehaald worden door de mechanisatie. Weer moet er gepraat worden over aanpassen van het bos aan kostenkwesies of van werkmethoden aan de mengeling van functies. Die discussie, èn het gebrek aan investeringslust of -mogelijkheden, èn een bepaalde teeltopvatting, leiden tot extensivering: eerst minder bodembewerking en wijde plantverbanden, en eind jaren 80 minder opstandsbehandeling en hogere vellingsleeftijden.

De minimalisering van bestrijdingsmiddelen vloeit voort uit milieuzorg, en niet uit kostenbeheersingsdenken.

De juridische positie van het bos en de bosbouw was wat warrig geworden doordat de Boschwet 1922 nog bestond maar niet meer echt werkte en deels vervangen was door Bosschapsregelingen en deels door de Bodemproductiebeschikking. De Boswet 1961 probeerde in de behoefte te voorzien. Deze wet typeert eigenlijk de overgangperiode tussen de vijftiger en zestiger jaren. De nogal lichte beperking van het private beschikkingsrecht is oud van sfeer, het mogelijke kapverbod wegens natuur- en landschapsschoon is een multifunctioneel element, en de mogelijkheid van rijksbijdragen aan particuliere bossen weerspiegelt de sociaal-economische positie van het bos: van algemeen belang wegens niet-economische functies maar met

ook een mikro- en makro-economische component.

In 1963 organiseert de Nederlandse Vereniging van Bos-eigenaren de zogenoemde Noodklok-Conferentie. Strekking: 'Financiële gaat het niet langer. Onze niet-produktieve functievervulling moet ook betaald worden.' In 1966 volgt dan de Regeling Bosbijdragen aan Openbare Lichamen en Particulieren. Deze regeling wordt daarna nog vele malen aangepast en gewijzigd. Essentiële lijkt mij dat er principiële gekozen is voor beloning van niet-materiële functievervulling. Het bos en zijn functies worden meer dan ooit onderwerp van openbaar debat, sterker nog: dat debat heeft gevolgen voor dat wat in het bos zelf gebeurt. De geldstroom wordt verstrekt via de politiek. Het bos wordt daarmee gepolitiseerd. De subsidiering leidt ook tot bureaucrativering, want de belastingbetaler wil waar voor zijn geld en sommigen willen elke cent verantwoord zien. Bovendien willen bureaucraten niet alleen betalen maar ook beïnvloeden. Alle bijdrageregelingen houden overigens de wassende deprivatisering niet tegen. De staat en de semi-particuliere natuurbescherming kopen aan, veelal als welkom vangnet voor de verkopers en tot spijt van die particulieren die een sterke eigen sector willen handhaven.

Bos en milieu is een discussie die steeds eigentijdse aspecten en vormen vindt. Rond 1970 schreven studenten scripties over de functie 'zuurstofproductie', rond 1990 over CO₂-vastlegging. Die zijn elkaars reciproke, maar het accent is aan mode onderhevig. Verder wordt het bos als bio-indicator voor de luchtverontreiniging gebruikt. Je vraagt je af wanneer het grondwater en de bodemvervuiling aan de beurt komen. Politisering heeft ook heel mooie kanten: de Visie op het Bos en de

Bosbouw, en later het Meerjarenplan Bosbouw met uitwerkingsnota's zijn mijlpalen in bospolitiek. Sommigen zien dat meer als bureaucrativering dan als produktief voor de bosbouwsector, maar ik denk daar anders over.

In de bosbouwopvattingen groeit de aanvaarding van de multifunctionaliteit. Het Staatsbosbeheer (Van den Bos) ontwikkelt een manier om de vele functies in het veld en het beheer recht te doen. Gemodificeerd wordt deze methode vrij algemeen aanvaard.

De maatschappij verlegt in politiek relevante kring het accent van openlucht recreatie naar natuurwaarden. De discussie woedt voort.

Menige stedeling heeft behoefte aan openlucht recreatieruimte en aan natuur (door de stedeling niet als verschillende zaken beschouwd!). Daarom komt de bosuitbreiding niet meer op de marginale terreinen ver weg, maar juist tot in de rand van de steden. Dat is een omkering van het model van Von Thünen die het bos als het steeds verder weg gedrukte grondgebruik zag.

Geldgebrek en natuurbehoefte lijken nu ook in de praktijk op grote schaal tot uitvoering van het natuurvolgend bosbeheer te leiden.

Slot

Ik ben nu toch echt in het heden aangeland met mijn schets van dit bosbouwhoofdstuk. Ik wil geen conclusies trekken, maar alleen nog eens wijzen op het steeds terugkeren van thema's in opvattingen en praktijk van de bosbouw. Maar let op: het thema keert terug maar het accent en de exacte vorm en inhoud zijn steeds weer anders. Het loont dus toch de moeite om de discussie steeds weer te voeren. Kennis van het verleden werkt daarbij enerzijds relativerend, anderzijds informatief.